

3. Akty, odnosjashiesja k istorii Juzhnoj i Zapadnoj Rossii, sobrannye i izdannye arheograficheskoj komissiej: v 15 t. – SPb.: Tip. F. Eleonorskogo, 1892. – T.15: 1658–1659. – 462+25 s.

4. Instytut rukopysu Nacionalnoyi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskogo. – F.I. – Spr.55256. – 365 ark.

5. Knigi tretie meskie Peratinskie // Storozhenki: famil'nyj arhiv: v 8 t. – K., 1908. – T.6. – 499 s.

6. Kryvosheya V. V. Neuryadova starshyna Getmanshhyny / V. V. Kryvosheya, I. I. Kryvosheya, O. V. Kryvosheya. – K.: Stylos, 2009. – 432 s.

7. Kryvosheya I. I. Znachkove tovarystvo Nizhynskogo polku na pochatku 40–x rr. XVIII st.: dva novyx spysky tovarystva / I. I. Kryvosheya // Naukovi zapysky: zb. pracz molodyx vchenykh ta aspirantiv / NAN Ukrainy, Instytut ukrajynskoyi arheografiji ta dzhereloznavstva im. M. S. Grushevskogo. – K., 2009. – Kn.1, T.19. – S.271–283.

8. Kryvosheya I. I. Znachne tovarystvo Gluxivskoyi sotni v seredyni XVII – seredyni XVIII st. / I. I. Kryvosheya // Sivershhyna v istoriyi Ukrainy: zb. nauk. pracz. – K.: Gluxiv, 2012. – Vyp.5. – S.156–161.

9. Kryvosheya I. I. Neuryadova starshyna Poltavskogo polku v drugij polovyni XVII – pershij tretyni XVIII st. / I. I. Kryvosheya // Gileya: naukovyj visnyk: zb. nauk. pracz. – K.: Vyd-vo NPU im. M. P. Dragomanova, 2011. – Vyp.52: (Speczvyypusk). – S.216–235.

10. Kryvosheya I. I. Neuryadova starshyna ta urjadnyky Pereyaslavskogo polku za prysyagamy 1676 i 1682 rr. / I. I. Kryvosheya // Gileya: naukovyj visnyk: zb. nauk. pracz. – K.: Vyd-vo NPU im. M. P. Dragomanova, 2011. – Speczvyypusk. – S.76–82.

11. Kryvosheya I. I. Peredmova / I. I. Kryvosheya // Prysyaга Chernigivskogo polku 1718 roku / upor. ta vstup Igor Sytyj, Sergij Gorobecz, peredm. Iryna Kryvosheya. – Chernigiv: Desna Poligraf, 2011. – S.3–9.

12. Loxvyiczka ratuszna knyga drugoyi polovyni XVII st.: (zbirnyk aktovykh dokumentiv) / pidg. do vydannya O. Mashtabej, V. Samijlenko, B. Sharpylo. – K.: Naukova dumka, 1986. – 222 s. – (Pamyatky ukrajynskoyi movy. Seriya aktovykh dokumentiv i gramot).

13. Okinshevych L. Znachne vijskove tovarystvo v Ukraini–Getmanshhyni XVII–XVIII st. / L. Okinshevych // Zapysky naukovogo tovarystva imeny Shevchenka. – Myumxen: Zagrava, 1948. – T. CLVII: Praci Istoryko–Filologichnoyi Sekciyi. – 223 s.

14. Prysyaга Myrgorodskogo polku 1718 roku / opracyvaly D. Vyrskyj, R. Moskalenko. – K.: Instytut istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy, 2012. – 233 s.

15. Prysyaга Chernigivskogo polku 1718 roku / upor. ta vstup I. Sytyj, S. Gorobecz; peredmova I. Kryvosheyi. – Chernigiv, 2011. – 344 s.

16. Rossijskij gosudarstvennyj arhiv drevnih aktov v g. Moskva. – F.229. – Op.2. – D.42.

17. Tam zhe. – D.54. – 728 l.

18. Sokyрко O. Getmanski pretorianci : Nadvirmi formuvannya Ivana Mazepy kincy XVIII – pochatku XIX stolittya / O. Sokyрко // Theatrum Humanæ Vitæ: studiyi na poshanu Natali Yakovenko. – K., 2012. – S.500–510.

19. Universaly ukrajynskyx getmaniv vid Ivana Vygovskogo do Ivana Samojlovycha: (1657–1687) / NAN Ukrainy, In-t ukrajynskoyi arheografiji ta dzhereloznavstva imeni M. S. Grushevskogo; Naukove tov. imeni Shevchenka; Centralnyj derzh. istor. arxiv Ukrainy, m. Kyiv; upor.: I. Butych, V. Rynsevych, I. Teslenko. – K.: Lviv: NTSh, 2004. – 1085 s. – (Universaly ukrajynskyx getmaniv).

20. Centralnyj derzhavnyj istorychnyj arxiv Ukrainy, m. Kyiv. – F.54. – Op.1. – Spr.3216.

21. Tam samo. – F.208. – Op.1. – Spr.39. – 70 ark.

22. Tam samo. – F.208. – Op.1. – Spr.41. – 61 ark.

23. Biblioteka Narodowa w Warszawie. Dział mikrofilmów. – Kraków PAN 280, mf. 9105. – 184 k.

Kryvosheya I. I., doctor of historical sciences, associate professor, head of History of Culture and Teaching Methods of the Humanities Department of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine, Uman), iivahnik@i.ua

Sotnia Society in XVII–XVIII centuries: aspects of the research

History of the Institution of Sotnia Society is studied in order to establish a place in the structure of Neuryadova Starshyna. It was established that from the time of its creation in the XVII century, the Sotnia's Society was the lowest step of significant military society and was the closest to Sherehove Cossacks. The status of this category of the Neuryadova Starshyna had no traditional and legal definition for a long time; even Significant Comrade Military could carry the rank of the Sotnia Comrade. Attention is paid to the development dynamics of the Institution of Sotnia Society. The main aspects of the research, including the creation of the membership base of

Sotnia comrades in different periods of the existence of this social institution have been considered.

Keywords: Cossacks, Neuryadova Starshyna, Sotnia comrade, significant comrade military, bunchukove comrade, military comrade, Cossack Hetmanate.

Кривошея И. И., доктор исторических наук, доцент, заведующая кафедрой истории культуры и методики обучения гуманитарных дисциплин, Уманский государственный педагогический университет им. Павла Тычины (Украина, Умань), iivahnik@i.ua

Товарищество сотни в XVII–XVIII вв.: проблемы исследования

Для определения места в структуре неурядовой старшины изучается история института товарищества сотни. Установлено, что со времени возникновения в XVII в. товарищество сотни занимало самую низкую ступень в иерархии знатного товарищества войскового и тем самым находилось в непосредственном соседстве с рядовым казачеством. Длительное время статус этой категории неурядовой старшины не имел традиционного или юридического определения. Поэтому звание товарища сотни мог носить даже знатный товарищ войсковой. Обращается внимание на динамику развития социального института товарищества сотни. Рассматриваются основные проблемы исследования истории товарищей сотни, в частности обращается внимание на необходимость создания реестров личного состава товарищества сотни.

Ключевые слова: казачество, неурядовая старшина, товарищ сотни, знатный товарищ войсковой, значковый товарищ, бунчуковый товарищ, войсковой товарищ, Гетманщина.

* * *

УДК 94.(470+571)«175/185»

Барвінок О. В.,

кандидат історичних наук, доцент кафедри загальної історії, Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини (Україна, Умань), barvinokolga@rambler.ru

Кривошея І. І.,

кандидат історичних наук, професор, завідувач кафедри загальної історії, Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини (Україна, Умань), igorkryvosheia@gmail.com

ІМПЕРСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО ПРО ДВОРЯНСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ У ПІВДЕННО–ЗАХІДНИХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЇ (КІНЕЦЬ XVIII – ПЕРША ПОЛОВИНА XIX СТ.)

Розглядається імперське законодавство про дворянське самоврядування у Південно–Західному краї Російської імперії після другого поділу Польщі. Аргументовано актуальність дослідження питань правового регулювання статусу органів станового самоуправління в регіоні. Зроблено висновки щодо функціонування системи дворянського самоврядування у південно–західних губерніях Російської імперії у першій половині XIX ст.

Ключові слова: Російська імперія, Південно–Західний край, шляхта, дворянство, самоврядування, законодавство, дворянські зібрання.

Наприкінці XVIII ст. рішуча і цілеспрямована політична лінія Росії виявилась активнішою від європейської дипломатії у напрямку приєднання етнічних територій. Однак непереворне прагнення створити централізовану унітарну державу із політичним та економічним домінуванням (на континенті) зіткнулося зі вже сформованими та розвиненими концепціями корпоративних прав та інституцій самоврядування у приєднаних регіонах. Цей факт змушував самодержавний уряд діяти рішуче, долаючи автономність, ліквідовуючи соціально–економічні регіональні права підкорених народів, нівелюючи їхні територіальні відмінності.

Внаслідок другого (1793 р.) та третього (1795 р.) поділів Речі Посполитої Російська імперія інкорпорувала Правобережну Україну. Київська, Волинська та Подільська губернії були залучені до концепції – «Південно–Західного краю». Перед царизмом постало завдання організації управління новим регіоном, гармонізації відносин між центральною владою і регіональною. Зрозумілою була

важливість оформлення політичного статусу включених територій та уніфікації державного устрою і управління господарством, соціально-політичною та іншими сферами життя в регіоні. Три монархи – Катерина II, Павло I, Олександр I, – намагалися раціоналізувати адміністративно-територіальний поділ Південно-Західного краю [7, с. 57].

Історик В. Шандра зазначила, що приєднання земель супроводжувалось обґрунтуванням легітимності «історичних прав» імперії на «польські області». Магнати, шляхта та інше населення краю засвідчували свою лояльність особистими присяжними листами після урочистого оголошення маніфесту 27 березня 1793 р. [36, с. 267]. Однак інкорпораційна проблема, як узагальнив А. Каппелер, полягала у складності включення до російської держави тих регіонів, які мали усталені політичні традиції і своєрідну станово-корпоративну організацію [6, с. 64].

Важливим документом для шляхти була Жалувана грамота дворянству 1785 р., закони якої кодифікували політичний та соціально-правовий статус привілейованого суспільного стану в Російській імперії, поширюючись і на місцево знать приєднаних південно-західних губерній. Російський історик О. І. Міллер доводить, що «...імперська влада підтвердила місцевому польському дворянству право активної участі в управлінні, запропонувавши йому статус регіональної, навіть – загальноімперської еліти» [2, с. 76].

Проте місцева знать мала свою і досить давню історію станово-представницької організації, її інституції самоврядування базувалися на принципах шляхетської демократії, а Росія до формування таких ще тільки приступала. Тобто, на відміну від російської державної практики, правобережна шляхта мала стійкі традиції станових інституцій самоврядування і, як зазначає Л. М. Казначеева, «...володіла навиками політичної нації...», будучи ведучою силою соціального, економічного, культурного життя в державі, при цьому мінімально підпорядковуючись королівській владі [5, с. 13].

Інкорпорація Правобережжя (Д. Бовуа вважає це анексією [1, с. 67]) Російською імперією призвела до розпуску місцевих польських загальнодержавних інституцій. Відтоді російський адміністративно-територіальний устрій поширювався на Волинь, Київщину і Поділля, а місцева система управління та судочинство відповідно до «Учреждения для управления губерниями Всероссийской империи» 1775 р. і згідно із травневим указом 1795 р. також встановлювалися за російським зразком. Тобто, «завдяки адміністративній реформі, управління губерніями й повітами перекладалося на дворянство, воно ж стало опорою самодержавства...», а різниця між перевагами, наданими Жалуваною грамотою 1785 р., і тими, «...якими користувалася частина польської шляхти, що брала участь у сеймиках і сеймах» не була великою [1, с. 67].

Оскільки Правобережжя в процесі інкорпорації ставало органічною частиною Російської імперії, то становий поділ звісно прирівнювався до такого ж поділу населення в центральній Росії. Тобто найвищим привілейованим станом стало дворянство, яке користувалося правами і привілеями, дарованими йому Катериною II у Жалуваній грамоті [10]. Юридичний статус російського дворянства,

визначений Жалуваною грамотою 1785 р., означав, що після приєднання Правобережжя, тутешня шляхта опинилася у нових правових умовах. Тобто положення Дворянської грамоти показали, чи суттєво впливали на інкорпорацію шляхти до російського дворянства правила доведення дворянських прав, організацію повітового та губерніального дворянства, регламентуючи типологію різних доказів дворянського походження [8, с. 23].

Імператриця Катерина II рядом своїх указів дозволила дворянству мати свою внутрішню організацію, головну роль в якій відігравали предводителі дворянства. Станові органи управління мали розгалужену структуру, повноваження, функції. Зокрема, дворянські збори розглядали і могли видавати документи про право на дворянство, вели дворянські родові книги [34, с. 232]. Власне, цей період багатьма істориками і визначається як «золотий вік» російського дворянства.

Територіальний принцип організації російського дворянства передбачав незаперечне право на власні представницькі корпоративні інституції вищого суспільного стану – дворянські депутатські зібрання, губернські та повітові предводителі дворянства і дворянські опіки. Тобто Жалувана грамота розширила права дворян, дозволивши їм мати органи станового самоврядування та брати участь і в державному управлінні. Фактично представники даного суспільного стану ставали посередниками між центром і периферією, а особливо на окраїнних територіях.

Одним із важливих документів для місцевої знаті було «Учреждение для управления губерниями Всероссийской империи» 1775 р., згідно якого фіксувалось право участі дворянства у місцевому управлінні і запроваджувалась дворянська служба. Місцева влада повністю зосереджувалась у руках магнатів і шляхти, які наділялись правом обрання чиновників на державні судово-поліцейні посади. За зразком великоросійських губерній місцевий нобілітет отримав право на власну корпоративну організацію із представницькими органами, щоправда не як традиційні польські сеймики [12].

Указу від 3 травня 1795 р. про вибори дворянства на різні земські посади за положеннями Жалуваної грамоти, регламентував, що місцеві шляхтичі, вступаючи на службу російську, будуть досягати чинів російських за їхні заслуги, обирати на посади із тих, які при своїй вірності, при володінні нерухомими маєтками і при іншій гідності мали чини польські до вступу їх у підданство російське. Дворяни, які зможуть довести своє благородне походження, можуть просити дворянське товариство про внесення їх до Родовідної книги для права вступу на службу і придбання маєтків [10; 13; 14; 31].

З приходом Павла I на престол у 1796 р. ситуація для шляхти змінилася у краший бік. Новий імператор поставився до шляхти лояльно, посприявши відродженню щорічних сеймиків, які ще із XV ст. стали дієвими інституціями в Польській державі як у законодавчій практиці, так і в місцевому самоврядуванні Посади виборні відновлювалися, а безземельна шляхта отримала право участі у виборах, чого не мало російське дворянство. На сеймиках вирішувались господарсько-фінансові справи, обговорювались питання нових законів [3, с. 125–127].

Деякі науковці кінець правління Катерини II та коротке перебування на престолі Павла I характеризують як лояльний період щодо доведення дворянського

походження – легітимації шляхти. Але Павло I відмінив деякі положення Дворянської грамоти, тому його п'ятирічний термін правління позначився на дезорганізації російського дворянства [35, с. 23–24]. Зокрема імператорським Указом було відмінено за дворянським зібранням право видачі дворянських грамот і визнання таким чином дворянського походження [15].

У 1800 р. ще кілька указів визначили напрямки інкорпораційного процесу щодо правобережної шляхти. Ті особи, хто перебував у подушному окладі, могли визнаватися у дворянському походженні лише після підтвердження Герольдією рішень дворянських зібрань. Відповідно після такої тривалої процедури із документами, шляхтич міг бути звільненим від подушного податку [20; 8, с. 26–27].

Прихід Олександра I до влади обіцяв ліберальні зміни [8, с. 27–28]. Першим кроком нового імператора на шляху своєї політики щодо Правобережжя стало відновлення законної сили Дворянської грамоти [24]. Фактично це стало початком легітимації шляхти, яка почала подавати докази свого благородного походження до дворянських депутатських зібрань. Однак даний етап легітимації виявився не безпроблемним, і уряд видав указ про необхідність вказувати при записах у Родовідну книгу Дворянськими зібраннями факт відсутності дворян у подушному окладі. Справи тих, які були колись зафіксовані у подушному окладі, слід направляти на розгляд до Герольдії [25]. Таким чином уряд засвідчив свій виражений інтерес до південно–західних губерній.

Згідно указу від 4 лютого 1803 р., в якому йшлося про зловживання дворянських депутатських зібрань у процесі внесення до дворянського стану тих, хто на це не має права, свідоцтво дванадцяти благородних осіб відтепер повинне вважатися лише підкріпленням до основних доказів [26]. На губернські дворянські депутатські зібрання так само покладался обов'язок щодо розгляду та рішення про докази на дворянство чиншової шляхти [29]. Свідчення про майновий стан теж було важливою умовою внесення шляхтичів до родовідних книг і раніше. Зокрема законом від 19 червня 1791 р. дозволялося вносити до родовідних книг тих дворян, які мали будинки в містах. Хто ж не мав нерухомого майна, повинен подавати до Сенату докази давнього походження свого роду [11].

Подальший соціально–політичний курс Олександра I змінився після наполеонівської війни. Дворянські зібрання отримали підтвердження на право визнавати у шляхетстві тих осіб, чий предки затверджені раніше нобілітацією чи королівським привілеєм. Як стверджують автори С. Лисенко та Є. Чернецький, указ 29 березня 1812 р. ще раз підкреслив невідповідність шляхетського стану положенням Дворянської грамоти і нерозуміння імперським урядом «природи шляхти та світу її юридичних координат» [8, с. 38].

Процес становлення дворянських зібрань завершився перетвореннями, здійсненими Катериною II у напрямку розширення дворянських привілеїв. Узаконили остаточно організаційну структуру дворянської корпорації два знакових для дворянства документи – «Учреждение для управления губерниями» (1775 р.) і «Грамота на права, вольности и преимущества благородного российского дворянства» (1785 р.). Згідно першого узаконення, то корпорації дворян створювалися в межах повітів, а вже за так званою Жалуваною грамотою – в масштабах губерній.

Згодом губернські та повітові дворянські зібрання стали називатися дворянськими депутатськими зібраннями.

У повсякденному житті представника вищого суспільного стану Дворянське зібрання – орган станової дворянської корпорації, – відіграло важливу роль. Як і в інших російських губерніях, губернське дворянське зібрання мало організовуватись кожні три роки в губернському місті. У зібрання входили усі повнолітні дворяни–чоловіки, внесені до дворянської губернської родовідної книги. Проте, вікові, майнові та інші вимоги Жалуваної грамоти щодо участі у дворянських зібраннях та виборах дворянства не були чітко сформульовані [9, с. 473].

Державна служба в правобережних губерніях Російської імперії розвивалась під спрямуванням верховної влади, що змушувала місцеву еліту визнавати владу російського монарха. Повітові зібрання не підпорядковувались губернському зібранню, а обрані губернські (особа схвалювалась імператором) та повітові (схвалювались губернатором) предводителя дворянства ставали одночасно носіями станової і державної влади. Дворянські зібрання формували місцеву владу шляхом виборів за сценарієм верховної влади, обираючи начальника повіту (земського справника) на 6 років, а засідателів земського суду – на 3 роки [4, с. 284–285].

Однією із найважливіших функцій дворянських зібрань стали вибори до станових органів влади. До компетенції губернських дворянських зборів перш за все входили вибори посадових осіб, а саме губернського предводителя дворянства, засідателів верхнього земського та совісного судів, суддів і засідателів повітових судів, земських справників і засідателів нижніх земських судів. Дворянство обирало по 3–4 кандидати на посади генерального судді і засідателів головного і генеральних судів. Списки обраних подавалися на затвердження до Сенату [16].

Однією із найважливіших справ стало ведення дворянських книг, формулярних списків дворян, видача свідоцтв про дворянське походження, а також виключення певних осіб із середовища дворян. Дворянське губернське зібрання займалось вирішенням запропонованих урядом питань, подавало через особливо вибрану депутацію звернення генерал–губернатору і навіть імператору щодо місцевих проблем. Це самодостатній юридичний організм, про що свідчить можливість утворення капіталу для станових потреб – дворянської каси, надходження і витрати з якої фіксувались документально у спеціальних для цього книгах [33, с. 50].

Станово–корпоративні права дворян у губернському зібранні поділялись на клопотання перед різними установами аж до самого імператора, вирішення майнових питань, право вибору різних посадових осіб, право утворювати суспільну дворянську казну. Губернське зібрання закінчувалось виборами посадових осіб на трирічний термін: губернського і повітових предводителів, депутатів губернського дворянського зібрання від кожного повіту, секретаря, засідателів у дворянській опіці, членів губернського відділення дворянського банку, повітових посередників для спеціального межкування. Отже, членами губернського дворянського депутатського зібрання виступали губернський предводитель та депутати від кожного повіту, тобто 12 осіб. Дворянське зібрання підпорядковувалося Урядовому Сенату по Департаменту Герольдії та підлягало нагляду губернатора [33, с. 51].

На зборах дворян міг бути присутнім губернатор, але брати у них участь права не мав. Він повинен спостерігати за ходом дворянських зборів та запобігати будь-яким заворушенням чи провокаціям. Іменним указом 9 березня 1798 р. підтверджувалося право губернатора бути присутнім на дворянських зібраннях з питань громадських для підтримки порядку згідно указу від 21 серпня 1788 р. [18].

Іменний указ про вибори маршалів і повітових хорунжих в губерніях – Київській, Подільській, Волинській, Мінській і Білоруській (приєднаних від Польщі) визначав, що у цих губерніях замість колишніх предводителів дворянства потрібно мати у кожному повіті по одному маршалу 5-го класу і по одному повітовому хорунжому 7-го класу, обраних із гідних осіб, чи заслужених на основі місцевих прав і установлень. Обраних в результаті виборів дворянське зібрання подавало на затвердження. Під час загальних узаконених зібрань з дозволу головного керівництва місце губернського маршала міг займати один із повітових маршалів по вибору дворянства [17].

Іменним указом від 14 жовтня 1799 р. про дворянські вибори у повітові місяці і губернські предводителі визначалося, що вибори чиновників повітового рівня проводяться у повітах. У повітових містах вибори з питань рекрутських наборів проводились у присутності губернатора, віце-губернатора чи губернського предводителя дворянства. Щодо обрання губернського предводителя, то якщо дворянство не обере попереднього або ж він сам відмовиться від цієї посади, тоді повітові предводителі самі за кількістю балів повинні обрати одного із повітових предводителів на посаду губернського предводителя по балах чи жеребкуванням. На інші посади – по виборних списках [19]. На допомогу губернському предводителю дворянства на колишніх підставах від кожного повіту обирався один депутат для розбору доказів дворянського походження [21].

Від 1 листопада 1800 р. вийшов указ, який визначав порядок вибору чиновників в губерніях, приєднаних від Польщі. Голову Головних Судів дворянство обирало у повітах через три роки, а засідателів – щорічно, повітових маршалів і хорунжих також кожні три роки [23].

Указ 19 травня 1802 р. визначав проведення дворянських виборів на загальних підставах і рівність посади маршала та предводителя дворянства у приєднаних від Польщі губерніях. За ним, як і в Грамоті дворянства, визначався порядок Дворянських виборів, склад дворянських зібрань, зберігання і використання дворянських сум, розпорядок земських повинностей. Про хід дворянських виборів доповідали у Міністерство внутрішніх справ [30].

Указом 3 березня 1805 р. визначався майновий і віковий ценз участі дворян у виборах, а також правила проведення. Депутатські зібрання повинні слідкувати за правильністю дворянських списків. Кожен маршал повіту повинен мати видану від губернатора з його підписом і печаткою скріплену губернським маршалом шнурову книгу, в яку повинні бути внесені дворяни, що мають право голосу. Повітовий маршал може бути підданий суду за внесення до цієї книги тих дворян, що не мають права голосу. Повітовий маршал подає списки дворян за шнуровою книгою губернському маршалу на зберігання. Всі зміни щодо майнових справ чи проживання дворян повіту повітовий маршал фіксує у шнуровій книзі і повідомляє губернського маршала для таких самих відміток. Губернатор, не маючи права втручатися у хід

виборів, повинен разом із губернським маршалом слідкувати за дотриманням правил їх проведення, а саме щодо недопущення до участі у виборах тих дворян, які не внесені у повітові книги. Губернатор або чиновник від нього мав право звіряти повітові книги, отримувати різні довідки з них [27].

У 1800 р. 25 серпня вийшов Указ про ведення у кожному повіті Дворянської родовідної книги, необхідної для складання Герольдією дворянських списків. За ним Дворянські зібрання повинні надсилати до Герольдії копії із Родовідної книги, де біля кожного дворянського прізвища вказувати, за якими саме доказами його внесено до книги. Повітові предводителі мали зобов'язати кожного дворянина свого повіту повідомляти про народження дворян чоловічої статі та про нових мешканців, списки яких потім передавати у Дворянське зібрання для внесення у Родовідну книгу, а вже копія з неї подавалась у Герольдію. Крім того Указом передбачено право дворянських предводителів видавати малолітнім і повнолітнім дворянам свідоцтва, у яких зазначати в якій губернії фактично проживає дворянин, де і які має маєтки. Такі своєрідні довідки дворяни подавали під час вступу на службу. Предводитель через Губернське Правління повинен подати копію із такого свідоцтва у Герольдію. За цим процесом повинні слідкувати губернатори [22; 28].

Після декабристського і польського повстань посилювався наступ на шляхетські права. Віднині усі зібрання правобережних губерній повинні зібрати підписи із кожного шляхтича про лояльність до уряду. Шляхетство Західних губерній просило підтвердження у краї польського права і засуджувало Герольдію, яка продовжує не визнавати більшість шляхтичів які довели свою гідність польськими чинами. Повітові і губернські предводителі дворянства стали у відкриту опозицію до російської адміністрації, ухилившись від виконання Вищих наказів, активно оскаржуючи рішення вищих органів влади. Як наслідок ще до повстання 1831 р. адміністрація Західного Краю розробляла проекти каральних заходів проти місцевого шляхетства шляхом поступового зросійщення регіону. Шляхтичі, які не оволоділи російською мовою і не набули службових чинів, категорично не допускалися до станових виборних посад, окремі з яких ставали призначуваними, а за деякими представниками привілейованого стану вівся таємний нагляд [32, с. 137].

Новою віхою в історії правобережної шляхти стала внутрішня політика Миколи I, спрямована на вирішення гострої соціальної проблеми приєднаних від Польщі територій, а саме Правобережжя. Проаналізувавши узаконення даного періоду, історик В. С. Шандра відмітила консерватизм законодавчих актів Миколи і та констатувала «закінчення періоду умовно-толерантного ставлення уряду Миколи I до Західного краю» [35, с. 26–28].

Процес інкорпорації Правобережної України не пройшов безслідно для місцевого населення, особливо такого чисельного прошарку як шляхта і магнати, що по суті своїй відрізнялася від представників привілейованого стану Російської імперії. Саме різниця у польсько-литовських правових традиціях, ставленні до державної служби, в особливостях права участі в житті держави, відмінний від російського станово-майновий статус шляхтича ускладнювали процес інтеграції шляхетського стану до складу російського дворянства. Запровадження нового

адміністративно-територіального устрою передбачало і вироблення нових юридичних норм і законів.

Таким чином, перша половина XIX ст. для Російської імперії стала періодом практичних проб певних законопроектів у сфері внутрішньої політики стосовно станових, а саме дворянських, організацій. Тобто російська влада, приєднавши території зі значно відмінними і традиційно усталеними правилами самоврядування, постала перед необхідністю зрівняти соціально-політичне тло свого юридичного розвитку, а особливо із колишнім пропольським Правобережжям. Імперська влада зорганізувала дворянство у станovo-корпоративні інституції за зразком великоросійських. Реалізація станovo-корпоративних прав в губернських дворянських зібраннях на початку XIX ст. зводилась до доведення шляхтою свого привілейованого походження, а вже потім – до вирішення справ державного значення на рівні повітів та губернії. Повітові зібрання не підпорядковувалися губернському, а обрані повітові та губернські предводители дворянства ставали носіями станovoї та державної влади одночасно. Шляхта, маючи давні традиції корпоративної організації – сеймикування, – була змушена пристосовуватись до моделі російського дворянського самоврядування.

Список використаних джерел

1. Бовуа Д. Російська влада та польська шляхта в Україні. 1793–1830 рр. / Д. Бовуа. – Львів: Кальварія, 2007. – 296 с.
2. Западные окраины Российской империи: [научн. ред. М. Долбилов, А. Миллер]. – М.: Новое литературное обозрение, 2006. – 608 с.
3. Иванисhev Н. Постановления дворянских провинциальных сеймов Юго-Западной России / Н. Иванисhev. – К., 1861. – Т.1.
4. Історія державної служби в Україні: у 5 т. – Т.1. / [О. Г. Аркуша, О. В. Бойко, Є. І. Бородін та ін.; відп. ред. Т. В. Моторенко, В. А. Смолій; редкол.: С. В. Кульчицький (кер. авт. кол.) та ін.]; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. – К.: Ніка-Центр, 2009. – 544 с.
5. Казначеева Л. М. Волинське дворянське зібрання (1796–1917): функції, структура, участь у системі органів влади / Дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. «Історія України» / Л. М. Казначеева. – К., 2008. – 191 с.
6. Кappelер А. Росія як політична імперія. Виникнення. Історія. Розпад / А. Кappelер. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. – 360 с.
7. Катаев И. М. Дореформенная бюрократия (по запискам, мемуарам и литературе) / И. М. Катаев. – СПб., 1850. – 174 с.
8. Лисенко С., Чернецький Є. Правобережна шляхта (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). Список шляхти Волинської, Київської та Подільської губерній, дворянські права якої перевірила Центральна ревізійна комісія / С. Лисенко, Є. Чернецький. – Вид. 2-ге. – Біла Церква: Вид. О. В. Пшонківський, 2007. – 448 с.
9. Мадариага И. Россия в эпоху Екатерины Второй / И. Мадариага. – М.: Новое литературное обозрение, 2002. – 976 с.
10. Полное Собрание Законов Российской империи (далі – ПСЗ), 1 собрание. – СПб., 1830. – Т.22: 1784–1788. – №16187.
11. ПСЗ, 1 собрание. – СПб., 1830. – Т.23: 1789–1796. – №16968.
12. ПСЗ, 1 собрание. – СПб., 1830. – Т.23: 1789–1796. – №17108.
13. ПСЗ, 1 собрание. – СПб., 1830. – Т.23: 1789–1796. – №25064.
14. ПСЗ, 1 собрание. – СПб., 1830. – Т.23: 1789–1796. – №25289.
15. ПСЗ, 1 собрание. – СПб., 1830. – Т.24: 1796–1797. – №17608.
16. ПСЗ, 1 собрание. – СПб., 1830. – Т.24: 1796–1797. – №17789.
17. ПСЗ, 1 собрание. – СПб., 1830. – Т.24: 1796–1797. – №17790.
18. ПСЗ, 1 собрание. – СПб., 1830. – Т.25: 1798–1799. – №18421.
19. ПСЗ, 1 собрание. – СПб., 1830. – Т.25: 1798–1799. – №19154.
20. ПСЗ, 1 собрание. – СПб., 1830. – Т.26: 1800–1801. – №19375.
21. ПСЗ, 1 собрание. – СПб., 1830. – Т.26: 1800–1801. – №19527.
22. ПСЗ, 1 собрание. – СПб., 1830. – Т.26: 1800–1801. – №19531.
23. ПСЗ, 1 собрание. – СПб., 1830. – Т.26: 1800–1801. – №19628.
24. ПСЗ, 1 собрание. – СПб., 1830. – Т.26: 1800–1801. – №19810.
25. ПСЗ, 1 собрание. – СПб., 1830. – Т.27: 1802–1803. – №20423.
26. ПСЗ, 1 собрание. – СПб., 1830. – Т.27: 1802–1803. – №20608.
27. ПСЗ, 1 собрание. – СПб., 1830. – Т.28: 1804–1805. – №21646.
28. ПСЗ, 1 собрание. – СПб., 1830. – Т.30: 1808–1809. – №22873.
29. ПСЗ, 1 собрание. – СПб., 1830. – Т.30: 1808–1809. – №22873.
30. ПСЗ, 1 собрание. – СПб., 1830. – Т.31: 1810–1811. – №24326.
31. ПСЗ, 2 собрание. – СПб., 1831. – Т.5: 1830. – №4206.
27. ПСЗ, 1 собрание. – СПб., 1830. – Т.28: 1804–1805. – №21646.
28. ПСЗ, 1 собрание. – СПб., 1830. – Т.30: 1808–1809. – №22873.
29. ПСЗ, 1 собрание. – СПб., 1830. – Т.30: 1808–1809. – №22873.
30. ПСЗ, 1 собрание. – СПб., 1830. – Т.31: 1810–1811. – №24326.
31. ПСЗ, 2 собрание. – СПб., 1831. – Т.5: 1830. – №4206.

References

1. Bovua D. Rosiiska vlada ta polska shliakhta v Ukraini. 1793–1830 rr. / D. Bovua. – Lviv: Kalvariia, 2007. – 296 s.
2. Zapadnye okrainy Rossiyskoy imperii: [nauchn. red. M. Dolbilov, A. Miller]. – M.: Novoe literaturnoe obozrenie, 2006. – 608 s.
3. Ivanishev N. Postanovleniya dvoryanskikh provintsialnykh seymov Yugo-Zapadnoy Rossii / N. Ivanishev. – K., 1861. – T.1.
4. Istoriiia derzhavnoi sluzhby v Ukraini: u 5 t. – T.1. / [O. H. Arkusha, O. V. Boiko, Ye. I. Borodin ta in.; vidp. red. T. V. Motorenko, V. A. Smolii; redkol.: S. V. Kulchytskyi (ker. avt. kol.) ta in.]. Holov. upr. derzh. sluzhby Ukrainy, In-t istorii NAN Ukrainy. – K.: Nika-Tsentr, 2009. – 544 s.
5. Kaznacheieva L. M. Volynske dvorianske zibrannia (1796–1917): funktsii, struktura, uchast u systemi orhaniv vlady / Dys. ... kand. ist. nauk: spets. 07.00.01. «Istoriiia Ukrainy» / L. M. Kaznacheieva. – K., 2008. – 191 s.
6. Kappeler A. Rossiia yak polietnichna imperiia. Vynyknennia. Istoriiia. Rozpad / A. Kappeler. – Lviv: Vydavnytstvo Ukrainskoho Katolyskoho Universytetu, 2005. – 360 s.
7. Kataev Y. M. Doreformennaia biurokratyiia (po zapyskam, memuarum y lyterature) / Y. M. Kataev. – SPb., 1850. – 174 s.
8. Lysenko S., Chernetskyi Ye. Pravoberezhna shliakhta (kinets XVIII – persha polovyna XIX st.). Spysok shliakhty Volynskoi, Kyivskoi ta Podilskoi hubernii, dvorianski prava yakoi pereviryla Tsentralna reviziina komisiia / S. Lysenko, Ye. Chernetskyi. – Vyd. 2-he. – Bila Tserkva: Vyd. O. V. Pshonkivskiy, 2007. – 448 s.
9. Madariaga I. Rossiya v epohu Ekateriny Vtoroy / I. Madariaga. – M.: Novoe literaturnoe obozrenie, 2002. – 976 s.
10. Polnoe Sобрание Zakonov Rossiyskoy imperii (dali – PSZ), 1 sobranie. – SPb., 1830. – T.22: 1784–1788. – №16187.
11. PSZ, 1 sobranie. – SPb., 1830. – T.23: 1789–1796. – №16968.
12. PSZ, 1 sobranie. – SPb., 1830. – T.23: 1789–1796. – №17108.
13. PSZ, 1 sobranie. – SPb., 1830. – T.23: 1789–1796. – №25064.
14. PSZ, 1 sobranie. – SPb., 1830. – T.23: 1789–1796. – №25289.
15. PSZ, 1 sobranie. – SPb., 1830. – T.24: 1796–1797. – №17608.
16. PSZ, 1 sobranie. – SPb., 1830. – T.24: 1796–1797. – №17789.
17. PSZ, 1 sobranie. – SPb., 1830. – T.24: 1796–1797. – №17790.
18. PSZ, 1 sobranie. – SPb., 1830. – T.25: 1798–1799. – №18421.
19. PSZ, 1 sobranie. – SPb., 1830. – T.25: 1798–1799. – №19154.
20. PSZ, 1 sobranie. – SPb., 1830. – T.26: 1800–1801. – №19375.
21. PSZ, 1 sobranie. – SPb., 1830. – T.26: 1800–1801. – №19527.
22. PSZ, 1 sobranie. – SPb., 1830. – T.26: 1800–1801. – №19531.
23. PSZ, 1 sobranie. – SPb., 1830. – T.26: 1800–1801. – №19628.
24. PSZ, 1 sobranie. – SPb., 1830. – T.26: 1800–1801. – №19810.
25. PSZ, 1 sobranie. – SPb., 1830. – T.27: 1802–1803. – №20423.
26. PSZ, 1 sobranie. – SPb., 1830. – T.27: 1802–1803. – №20608.
27. PSZ, 1 sobranie. – SPb., 1830. – T.28: 1804–1805. – №21646.
28. PSZ, 1 sobranie. – SPb., 1830. – T.30: 1808–1809. – №22873.
29. PSZ, 1 sobranie. – SPb., 1830. – T.30: 1808–1809. – №22873.
30. PSZ, 1 sobranie. – SPb., 1830. – T.31: 1810–1811. – №24326.
31. PSZ, 2 sobranie. – SPb., 1831. – T.5: 1830. – №4206.

32. Sverbyhuz V. Starosvitske panstvo / V. Sverbyhuz. – Varshava, 1999. – 249 s.

33. Slobodianiuk P. Ya. Mistseve samovriaduvannia Khmelnychchyn: istoryko-etnografichni vytoky, storinky mynuloho ta sohodennia mistsevykh hromad / P. Ya. Slobodianiuk. – Khmelnytskyi: Oblasne vydavnytstvo «Podillia», 2004. – 592 s.

34. Filiniuk A. H. Torhovelno-ekonomichni zviazky Pravoberezhnoi Ukrainy v umovakh inkorporatsii ta heopolityky Rosiiskoi imperii (kinets XVIII – 50-ti roky XIX stolittia): [A. H. Filiniuk, T. V. Ihnatieva]. – Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi derzhavnyi universytet, Redaktsiino-vydavnychiy viddil, 2006. – 316 s.

35. Chernetskyi Ye. Pravoberezhna shliakhta za rosiiskoho panuvannia (kinets XVIII – pochatok XIX st.). Dzherela, struktura stanu, rody / Ye. Chernetskyi. – Bila Tserkva: Vyd. O. V. Pshonkivskiy, 2007. – 176 s.

36. Chernetskyi Ye. Shliakhta Pravoberezhnoi Ukrainy v kin. XVIII – I pol. XIX st. / Ye. Chernetskyi // Henealohichni zapysky Ukrainskoho heraldychnoho tovarystva. – Bila Tserkva, 2001. – Vyp.1. – S.25–47.

Barvinok O. V., Candidate of Historical Sciences, Associative Professor of World History, Uman State Pedagogical University Paul Tychyyn (Ukraine, Uman), barvinokolga@rambler.ru

Kryvosheia I. I., Candidate of Historical Sciences, Professor, Head of World History, Uman State Pedagogical University Paul Tychyyn (Ukraine, Uman), igorkryvosheia@gmail.com

Imperial legislation on nobleman's self-government in south-western Russian provinces (end of the 18th–first half of the 19th century)

Russian Empire legislation on self-government of nobility in the south-western province after the second division of Poland has been studied. Actuality of study the legal regulation of the status of caste self-administration in the region has been grounded. The conclusions about the system of self-government of nobility functioning in the south-western provinces of Russian Empire in the first half of the 19th century have been made.

Keywords: Russian Empire, South-west region, nobles, nobility, self-government, legislation, noble meetings.

Барвінок О. В., кандидат исторических наук, доцент кафедры всеобщей истории, Уманский государственный педагогический университет им. Павла Тычины (Украина, Умань), barvinokolga@rambler.ru

Кривошея И. И., кандидат исторических наук, профессор, заведующий кафедрой всеобщей истории, Уманский государственный педагогический университет им. Павла Тычины (Украина, Умань), igorkryvosheia@gmail.com

Имперское законодательство о дворянском самоуправлении в юго-западных губерниях России (конец XVIII – первая половина XIX в.)

Рассматривается имперское законодательство о дворянском самоуправлении в Юго-Западном крае Российской империи после второго раздела Польши. Аргументированно актуальность исследования вопросов правового регулирования статуса органов сословного самоуправления в регионе. Сделаны выводы относительно функционирования системы дворянского самоуправления в юго-западных губерниях Российской империи в первой половине XIX века.

Ключевые слова: Российская империя, Юго-Западный край, шляхта, дворянство, самоуправление, законодательство, дворянские собрания.

* * *

УДК 94 (477)

Степник З. М., аспірантка кафедри історії України, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (Україна, Київ), zoryana.stepnyk@gmail.com

Розвиток винокурної промисловості в Київській губернії у другій половині XIX – на початку XX століття

В статті розглядаються особливості розвитку винокурної промисловості та процес забезпечення її сировиною у Київській губернії в зазначений період. Метою є дослідження рівня розвитку винокурної промисловості в Київській губернії у другій половині XIX – на початку XX століття.

Методологічною основою дослідження слугують провідні принципи наукового пізнання: об'єктивності, науковості, системності, історизму та

плуралізму, що базуються на пріоритеті джерел, монографій та посібників, які дають змогу всебічно проаналізувати дану проблематику. Статтю виконано з використанням таких методів, як проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, системно-структурний, логічно-аналітичний. Огляд стану проблеми базований також на емпірико-теоретичних методах, таких як метод систематизації і класифікації документальних фактів та аналізу документів.

Динаміка розвитку винокурної промисловості в Київській губернії у другій половині XIX – на початку XX століття відбувалася в контексті загальноімперської економічної політики щодо винокуріння Наддніпрянщини загалом. Ця сфера виробництва характеризується зменшенням кількості дрібних поміщицьких гуралень, якому «посприяло» введення нового акцизного Положення від 4 липня 1861 р., а також процвітанню промислових винокурних заводів, які звільнялися від податків за перевищення встановлених державою норм. Особливо швидкими темпами здійснювалися процеси концентрації виробництва, проте виробництво спирту залишається приблизно на тому ж рівні. На початку XX століття по розвитку винокурної промисловості Київська губернія займала одне з перших місць в Російській імперії. Щодо забезпечення винокурних підприємств сировиною, то на Київщині винокурні обробляли сировину, яку давало землеробство і тваринництво, тобто, в основному використовувалися хлібні припаси та картопля, допоміжну роль відіграла патока та ін.

Ключові слова: винокуріння, промисловість, губернія, акциз, сировина.

Виходячи з реалій сучасного стану промислового розвитку України, перед українцями постає необхідність глибокого наукового аналізу стану промисловості у минулому, що допоможе у регулюванні промислової політики в наш час. Адже без розуміння уроків історії неможливо зорієнтуватися в складному лабіринті нинішніх соціально-економічних та політичних відносин. Крокуючи шляхом незалежності, наше суспільство стало перед необхідністю глибоких перетворень в усіх сферах економіки. Лише завдяки системному, комплексному дослідженню соціально-економічного розвитку країни у другій половині XIX – на початку XX століття, з урахуванням усіх взаємозв'язків, можливо зрозуміти ті зміни, що відбувалися у промисловості. Актуальність визначається й тим, що в сучасних умовах при реформуванні економічної структури народного господарства України, зокрема і промисловості, важливого значення набуває звернення до історичного досвіду промислового розвитку України у другій половині XIX – на початку XX ст.

Відомості про розвиток винокурної промисловості в Київській губернії знаходимо в різних джерелах. Серед них варто відзначити найважливіші – це огляди Київської губернії [5–10] та архівні матеріали [12–17].

Дана проблематика знайшла відображення у працях А. Дударова [2], А. Ярошевича [18] О. Нестеренка [4] та М. Москалюка [3]. Так, А. Дударов у своєму «Докладі по вопросу о винокурении» [2] знайомить нас із загальними особливостями розвитку винокуріння у різних частинах Російської імперії, в тому числі і у Київській губернії.

Фактичний матеріал з вказаної проблематики черпаємо з статистично-географічного огляду А. І. Ярошевича «Винокурная промышленность Киевской губернии» [18]. В ньому автор наводить загальні дані про розвиток винокурної промисловості у Київській губернії протягом 1905–1909 рр. на основі матеріалів Акцизного управління. О. О. Нестеренко у другому томі своєї праці «Розвиток промисловості на Україні» [4] комплексно висвітлює розвиток промисловості України, наводить багато статистичних даних, приводить аргументовані узагальнення та висновки, в тому числі і щодо характерних рис економічної політики російського царизму.

Монографія М. М. Москалюка «Розвиток переробної промисловості у Наддніпрянській Україні в другій